LITURGHIA UNUI ATEU

Închinată lui Auguste Berget de către prietenul său

DE BALZAC

Un medic căruia știința îi datorează o frumoasă teorie fiziologică, anume doctorul Bianchon, era socotit încă din tinerețe printre gloriile Școlii din Paris, ale acestui luminat centru îndeobște cinstit ca atare de către medicii întregii Europe. Mai înainte de a se consacra medicinii, Bianchon se îndeletnicise multă vreme cu chirurgia. La începutul studiilor, avusese drept călăuză pe unul dintre cei mai mari chirurgi francezi, pe vestitul Desplein, care a trecut prin știință asemenea unui meteor. Dușmanii lui mărturisesc că acesta ar fi dus cu dînsul în mormînt o metodă intransmisibilă. Ca toate geniile, el nu avea moștenitori ; purta și ducea tot cu sine. Faima chirurgilor s-ar putea asemui cu faima actorilor, care dăinuie cît timp trăiesc și al căror talent nu mai are nici un preț după ce s-au prăpădit. Actorii și chirurgii — precum și marii cîntăreți sau virtuozii care prin arta lor fac să se dezvolte înzecit posibilitățile muzicii, — sînt eroii unei singure clipite. Desplein ne dă și el mărturie despre similitudinea destinului tuturor acestor genii vremelnice. Numele lui, ieri atît de vestit și astăzi

aproape uitat, va rămîne zăvorît în specialitatea sa, fără a mai ieși vreodată dintr-însa. Căci nu trebuiesc oare împrejurări nemaipomenite pentru ca numele unui savant să poată sparge hotarul științei sale, trecînd în istoria generală a omenirii ? Avea oare Desplein acea universalitate de cunoștințe care fac dintr-un om personalitatea grăitoare a unui veac ? De bună seamă că Desplein era înzestrat cu o putere de pătrundere divină : printr-un dar dobîndit, sau înnăscut, intuia dintr-o privire pe bolnav și boala lui, îi stabilea diagnosticul specific și determina momentul precis, ceasul și chiar minutul cînd trebuia făcută operația, ținînd seama și de condițiile atmosferice, și de particularitățile temperamentului fiecăruia. Oare, spre a lucra astfel, mînă în mînă cu Natura, studiase el neîncetata și întinsa corelație dintre ființe și substanțele elementare cuprinse în atmosferă ? Sau a acelor pe care o dă glia omului, în așa chip încît, asimilîndu-le, să poată trage dintr-însele o nouă și osebită înfățișare ? Proceda el oare prin acea putere de deducție și analogie căreia Cuvier își datorește faima ? Oricum, omul acesta devenise un duhovnic al Trupului ; bizuindu-se pe prezent, el îi înțelegea atît trecutul cît și viitorul. Dar întruchipa el oare în persoana sa întreaga știință, așa precum o reprezentaseră cîndva un Hippocrat, Galenos sau Aristotel ? A condus el oare o școală întreagă spre noi limanuri ? Hotărît, nu. Desigur, acestui veșnic iscoditor al chimiei umane nu-i putem tăgădui cunoașterea străvechii științe a Magiei, — adică a principiilor în fuziune, a cauzelor vieții, a vieții mai înainte de a fi, cunoaștere a ceea ce va fi din cele ce premerg ființei. Iată însă că, din păcate, la Desplein totul era personal ; egoismul, care l-a izolat în timpul vieții lui, ajunge să fie astăzi ucigașul gloriei lui postume. Deasupra mormîntului său n-a fost ridicată statuia care să destăinuie viitorimii tainele pe care geniul le caută, jertfindu-se pe sine. Însă poate că la Desplein talentul făcea una cu credința : era prin urmare muritor ! Pentru Desplein, atmosfera pămîntească părea a fi un sac generator ; el vedea pămîntul întocmai ca pe un

ou în găoacea lui, și, neputîndu-se dumeri dacă oul sau găina a fost mai întîi, el n-admitea nici cocoșul, nici oul. Nu credea nici în teoria animalului anterior omului și nici în apariția ulterioară a spiritului. Desplein nu avea îndoieli, ci afirma. Ateismul lui curat și sincer se asemăna cu cel al multor savanți — în alte privințe, oameni foarte buni — dar atei înrădăcinați[2], atei în felul oamenilor evlavioși care nu admit că pot exista atei. Nici nu se putea să aibă o altă părere un ins ca el, deprins, încă din tinerețe, să disece în toată puterea cuvîntului ființa înainte, după și în timpul vieții, — un om obișnuit să scormonească prin toate mărunțaiele omului fără ca să fi găsit vreodată, acolo, acel suflet unic atît de trebuitor concepțiilor religioase. El admitea în organism un centru cerebral, unul nervos și un altul de reglare a circulației și respirației ; dintre acestea, primele două se suplineau atît de bine unul pe celălalt încît, spre sfîrșitul zilelor, Desplein era convins că pentru a auzi, simțul auzului nu este chiar neapărat trebuincios, după cum nici simțul văzului spre a vedea, și că plexul solar le putea prea bine înlocui pe amîndouă, fără ca cineva să poată să-și dea seama de aceasta. Găsind în om două suflete, Desplein își sprijinea ateismul pe acest fapt ; deși din aceasta nu se pot trage concluzii asupra lui Dumnezeu. Se spune că ar fi murit nepocăit, așa cum mor, din păcate, multe genii strălucite pe care Dumnezeu le-ar putea izbăvi.

Viața acestui om atît de mare avea — ca să ne folosim de expresia dușmanilor, dornici să-i adumbrească gloria — multe micimi pe care însă ar fi mai nimerit să le numim nepotriviri aparente. Necunoscînd niciodată impulsurile prin care acționează spiritele superioare, pizmuitorii sau nătărăii se bizuie pe unele contradicții superficiale, spre a întocmi astfel un act de acuzare în temeiul căruia judecă pentru moment aceste spirite ; chiar dacă mai tîrziu iese la iveală corelația între pregătire și rezultat și izbînda încunună planurile atacate, totuși mai rămîne ceva din defăimările dintîi. Astfel, în zilele noastre, Napoleon a fost osîndit de contemporani în momentul cînd își

întindea aripile sale de vultur asupra Angliei; a fost nevoie de 1816 pentru a justifica ambarcațiunile de la Boulogne și anul 1804 [3].

Desplein nu putea fi lovit în gloria și știința sa. De aceea dușmanii săi se agățau de toanele sale ciudate și de firea lui; de fapt, n-avea nimic alt decît acea însușire pe care englezii o numesc *excentricity*. Îl vedeai, de pildă, cînd îmbrăcat chipeș ca poetul tragic Crébillon [4], cînd arătînd, deodată, o ciudată nepăsare vestimentară; ba îl zăreai în trăsură, ba pe jos. Rînd pe rînd aspru și bun, părînd avid și zgîrcit, dar în stare să-și ofere averea dascălilor săi surghiuniți care îi făcură cinstea de a recurge la ea pentru cîteva zile — nici un om n-a inspirat atîtea opinii contradictorii. În ciuda faptului că ar fi fost în stare, pentru a fi decorat cu o panglică neagră [5] — după care un medic n-ar trebui să umble altfel — să lase să-i cadă din buzunar, ca din întîmplare, cînd se afla la Curte, o carte de rugăciuni .. În ciuda acestora, fiți siguri că în sinea lui își bătea joc de toate; avea pentru oameni un adînc dispreț, după ce îi măsurase în de-amănunt, de sus și de jos, după ce îi surprinsese în adevărata lor înfățișare, în împrejurările vieții cele mai solemne ca și în cele mai josnice. La oamenii mari, calitățile sînt deseori înmănuncheate. Dacă unul dintre acești uriași este înzestrat cu mai mult talent decît inteligență, inteligența sa este totuși mai largă decît a aceluia despre care se spune doar: e deștept! Orice geniu presupune un punct de vedere moral. Aceasta din urmă se poate aplica la o specialitate; însă cine vede floarea, trebuie neapărat să vadă și soarele. Doctorul — care la întrebarea unui diplomat pe care-l scăpase de la moarte: — „Ce mai face împăratul?" i-a răspuns: — „Curteanul văd că și-a revenit; curînd își va reveni și omul!" — acela este desigur nu numai chirurg și medic, dar și un om de foarte mult duh. Astfel, răbdătorul și sîrguinciosul cercetător al omenirii va îndreptăți pretențiile exorbitante ale unui Desplein și-l va socoti — așa cum se socotea el însuși — apt de a fi un tot atît de mare ministru, pe cît era de mare chirurg.

Printre enigmele pe care Desplein le-a stîrnit în mintea contemporanilor săi, am ales una dintre cele mai interesante, pentru că dezlegarea ei se află la sfîrșitul istorisirii și-l răzbună astfel de cîteva neroade învinuiri.

Dintre toți elevii lui de la spital, îl avea cel mai mult la inimă pe Horace Bianchon. Înainte de a deveni intern la Hôtel-Dieu [6], Horace Bianchon fusese student la medicină, locuind în Cartierul Latin [7], într-o pensiune sărăcăcioasă, cunoscută sub numele de *Casa Vauquer*. Bietul tînăr se simțea acolo cuprins de acea mizerie mistuitoare ce se aseamănă unui creuzet din care marile talente trebuie să iasă curate și incoruptibile ca diamantele ce nu se mai sfarmă sub nici o lovitură. În vîlvătaia patimilor dezlănțuite, dobîndesc cinstea cea mai neclintită și acolo capătă — prin efortul constant cu care își strunesc dorințele amăgite — obișnuința luptelor și a încleștărilor care îl așteaptă pe orice geniu. Horace era un tînăr dintr-o bucată, care n-ar fi stat în cumpănă într-o chestiune de onoare ; un tînăr mergînd de-a dreptul la țintă, gata să-și lase totdeauna amanet pînă și haina de pe el pentru a face un bine prietenilor, gata să le jertfească tot timpul și odihna toată În fine, Horace nu era dintre aceia care să pună în cumpănă gîndul răsplății pentru cele ce făptuise, fiind sigur că la rîndu-i va fi recompensat cu mai mult decît tot ceea ce el a dat. Majoritatea prietenilor aveau față de dînsul acel respect lăuntric pe care-l impune o virtute austeră ; mulți dintre ei se fereau de judecata lui. Însă Horace desfășura aceste calități fără îngîmfare. Nu era nici puritan, nici nu ținea predici ; înjura verde atunci cînd da cîte un șfat și, din cînd în cînd, trăgea și cîte un mic chefuleț. Bun tovarăș, fără prefăcătorie în virtute, — nu era mai sfios decît un cavalerist ; voios și deschis nu ca un marinar (căci astăzi marinarii au ajuns să fie niște diplomați șmecheri), ci ca un băiat bun care n-are nimic de ascuns în viața sa ; Horace Bianchon mergea cu capul sus și cu cugetul deschis. În fine, pentru a exprima totul într-un cuvînt, Horace era un al doilea Pylade al multor Oreste [8], iar credi-

torii fiind socotiți în zilele noastre drept cele mai adevărate întruchipări ale anticilor Furii. Își ducea sărăcia cu acea voioșie care este poate una dintre cele mai temeinice însușiri ale curajului; ca toți cei care nu au nimic, nu avea aproape nici o datorie. Cumpătat ca o cămilă, ager ca o căprioară, — Horace era statornic în ideile și în purtările sale. Viața fericită începuse pentru el din clipa în care faimosul chirurg se convinsese de acele calități și cusururi care laolaltă îl făceau pe doctorul Horace Bianchon de două ori scump în ochii prietenilor săi. Cînd un tînăr este luat sub oblăduirea specială a unui șef de clinică, din acea clipă poate fi socotit — cum se spune — c-a pus piciorul în scări. Desplein îl lua întotdeauna cu el la vizitele medicale în casele celor înstăriți; acolo, aproape totdeauna mai pica și în punga internului cîte o fărămiță de onorariu; acolo, pe nesimțite, provincialului îi se deschideau tainele vieții pariziene; în orele de consultații, Desplein îl ținea la el în cabinet și lucrau împreună; uneori îl trimitea să însoțească la băi pe cîte un bogătaș suferind. Într-un cuvînt, îi pregătea lui Bianchon o clientelă. În consecință, foarte curînd, titanul chirurgiei avu lîngă sine un seid [9]. Aceștia doi — unul pe culmile gloriei și ale științei, bucurîndu-se de o avere și o faimă nemăsurată, iar celălalt, modest omega [10], fără bani și fără glorie — deveniseră prieteni la toartă. Marele Desplein nu ascundea nimic internului său, căruia îi destăinuia pînă și dacă cutare femeie se așezase lîngă el pe scaun sau pe vestita canapea din cabinet, unde maestrul obișnuia să doarmă. Bianchon cunoștea tainele acestui temperament de leu și taur, care sfîrși prin a lărgi și dezvolta peste poate pieptul marelui om și care, datorită hipertrofiei inimii, îi pricinui și moartea. Internul studie ciudățeniile acestei vieți atît de pline, planurile acestei hide zgîrcenii, speranțele bărbatului politic pitulat în savant și putu să prevadă dezamăgirile ce pîndeau singurul simțămînt cuibărit în acea inimă mai mult bronzată decît de bronz.

Într-o zi, Bianchon îi spuse lui Desplein că un biet sacagiu din mahalaua Saint-Jacques se îmbolnăvise,

din oboseală și sărăcie, de o boală grozavă; în tot timpul grelei ierni a anului 1821, sărmanul auverniat [11] nu mîncase nimic alt decît niște cartofi. Desplein părăsi pe toți ceilalți bolnavi și, cu riscul să-i crape calul, zbură, urmat de Bianchon, pînă la acel nenorocit pe care apoi îl transportă el însuși la sanatoriul înființat de vestitul Dubois [12] în cartierul Saint-Denis. Merse după aceasta și-l îngriji, iar după ce se însănătoși îi dete și bani ca să-și cumpere un cal și o saca. Acest auverniat mai făcu o altă ispravă. Atunci cînd un prieten de-al său căzu bolnav, îl aduse iute la Desplein, spunînd binefăcătorului său: „N-aș fi putut suferi să-l știu că merge la un altul!" Cît era de ursuz, Desplein strînse totuși mîna sacagiului și îi zise: „Adu-i la mine pe toți".

Și-l internă pe acest fiu al Cantal-ului [13] la Hôtel-Dieu, îngrijindu-l cu cel mai mare zel. Bianchon observase de mai multe ori că șeful său are o slăbiciune pentru auverniați și îndeosebi pentru sacagii; însă avînd în vedere că Desplein se fălea cu tratamentele pe care le administra la Hôtel-Dieu, discipolul său nu vedea nimic ciudat în aceasta.

Într-o zi, traversînd piața Saint-Sulpice, Bianchon zări pe maestrul său intrînd în biserică pe la nouă dimineața. Desplein, care pe vremea aceea nu făcea doi pași fără cabrioletă, mergea de astă dată pe jos și se strecura pe poarta dinspre strada Petit-Lion, — ca și cînd ar fi intrat într-o casă suspectă; împins, firește, de curiozitate, internul, care cunoștea prea bine părerile maestrului său, adept îndrăcit al lui Cabanis, [14] se strecură așadar și el în Saint-Sulpice, unde nu mică-i fu mirarea cînd îl zări pe marele Desplein, pe ateul atît de necruțător pentru îngerii în care bisturiul n-are ce căuta, și care nu pot avea nici fistule și nici gastrite — în sfîrșit, cînd îl zări pe acest năprasnic zeflemisitor, îngenuncheat cu smerenie, și încă unde?... În capela Maicii Domnului, în fața altarului, ascultînd o liturghie! Îl văzu apoi contribuind pentru întreținerea bisericii, dînd de pomană, purtîndu-se cu aceeași seriozitate cu care ar fi săvîrșit o operație.

„Fără îndoială, n-o fi venit el aci spre a lămuri chestiuni referitoare la nașterea Fecioarei", — își spunea Bianchon, a cărui mirare n-avea margini. Dacă l-aș fi văzut purtînd baldachinul la vreo procesiune, ar fi avut desigur haz ; dar să-l vezi la ceasul acesta, singur, și fără martori — lucrul da de gîndit !

Bianchon nu voi să pară că iscodește pe primul chirurg al spitalului — așa că plecă... Din întîmplare, Desplein îl pofti în chiar acea zi să ia masa cu dînsul la un restaurant. Spre sfîrșitul prînzului, după îndeminatice pregătiri, Bianchon aduse vorba despre liturghie, numind-o maimuțărie și mascaradă.

— Da, o mascaradă care a costat creștinătății mai mult sînge decît toate bătăliile lui Napoleon și decît toate lipitorile lui Broussais ! [15] spuse Desplein.

Întemeiată pe *Hoc est corpus,* [16] liturghia este o născocire papală care nu dăinuie decît din al VI-lea veac. Cît sînge nu s-a vărsat atunci cînd s-a rînduit sărbătoarea Trupul Domnului, al cărei rost a fost să adeverească izbînda lumii romane în chestiunea Prezenței Reale, [17] schismă care a măcinat timp de trei secole Biserica ! Războaiele contelui de Toulouse și albigenzii [18] nu-s decît urmările acestei povești. Fiindcă valdenezii și albigenzii n-au vrut să primească inovația !

În sfîrșit, Desplein se simțea în apele lui, slobozindu-și toată verva de ateu ; era un adevărat potop de glume voltairiene sau, spre a fi mai exacți, o uricioasă contrafacere a *Citatorului.* [19]

— Drace — își spunea Bianchon în sinea lui — dă' unde mi-e preacuviosul de azi-dimineață ?

Tăcu și începu să se îndoiască de faptul că și-ar fi văzut șeful la biserica Saint-Sulpice. Desplein nu și-ar fi dat osteneala să-l mintă pe Bianchon. Se cunoșteau doar prea bine, își împărtășiseră părerea asupra altor puncte tot atît de grave și cercetaseră împreună diferitele sisteme *de natura rerum,* [20] discutîndu-le și disecîndu-le cu cuțitele și cu scalpelul Necredinței.

Trei luni de zile trecură. Deși îi rămase întipărită în minte, Bianchon nu se mai gîndea la această în-

timplare. Intr-o zi a aceluiași an, unul din medicii de la Hôtel-Dieu îl luă pe Desplein de braț în fața lui Bianchon, ca și cum ar fi vrut să-i pună o întrebare.

— Dar ce căutai la Saint-Sulpice, maestre dragă? îl întrebă el.

— Căutam un preot care și-a fracturat genunchiul și pe care ducesa de Angoulême mi-a făcut cinstea să mi-l recomande, răspunse Desplein.

Medicul se dete bătut, dar nu și Bianchon.

„Ehei! Dumnealui se duce să consulte genunchi bolnavi în biserică! Las'că știu eu că mergea s-asculte o liturghie", își zise internul.

Bianchon hotărî atunci să-l pîndească pe Desplein; își aminti exact ziua și ceasul cînd îl surprinsese intrînd la Saint-Sulpice și se decise să vie din nou, la anul, în aceeași zi și la aceeași oră, spre a vedea dacă îl va surprinde încă o dată. În care caz, periodicitatea evlaviei ar îndreptăți o cercetare științifică, fiindcă la un om de talia lui Desplein nu se putea întîlni o asemenea sfruntată contradicție între gîndirea și fapta lui.

Anul următor, la ziua și ceasul hotărît, Bianchon — care între timp nu mai era internul lui Desplein — văzu cabrioleta chirurgului oprindu-se iar la colțul străzii Tournon cu strada Petit-Lion: de acolo, prietenul său merse tiptil, ca un iezuit, de-a lungul zidului bisericii și ascultă liturghia tot la altarul Maicii Domnului. Era Desplein în persoană! Chirurgul-șef, ateul *in petto*,[21] cuvios din întîmplare! Ițele se încurcaseră. Perseverența acestui strălucit savant complica totul. După ce plecă Desplein, Bianchon se apropie de paracliser, care tocmai deretica prin biserică, și-l întrebă dacă domnul care tocmai ieșise obișnuiește să vină adesea.

— Sînt douăzeci de ani de cînd slujesc aici. Știu că de atunci domnul Desplein vine de patru ori pe an s-asculte această liturghie care e fundația lui.

— O fundație a lui! exclamă Bianchon, depărtîndu-se. Asta întrece misterul Neprihănitei Zămisliri, care singură ar trebui să facă dintr-un medic un necredincios!

Deși prieten cu Desplein, trecu timp fără ca doctorul Bianchon să aibă prilejul să deschidă vorba asupra acestei ciudățenii din viața prietenului său. Fie că se intîlneau la consultații, fie în lume, era greu de găsit clipa de încredere și singurătate cînd, la gura sobei, cu capul sprijinit pe spetează jilțului, cei doi oameni să-și poată destăinui gîndurile. În cele din urmă, după șapte ani de zile, după revoluția din 1830, atunci cînd poporul se revărsa în puhoaie asupra Arhiepiscopiei, cînd îndemnurile republicane îl îmboldeau să nimicească crucile aurite ce sclipeau ca niște fulgere pe nemăsuratul ocean al acoperișurilor, cînd Necredința, cot la cot cu Răscoala, se lățăiau pe la toate răspîntiile — atunci Bianchon surprinse din nou pe Desplein intrînd în Saint-Sulpice. Doctorul îl urmă, și de astă dată se așeză chiar lîngă el, fără ca amicul său să clintească sau să dea cel mai mic semn de mirare. Ascultară amîndoi liturghia.

— Îmi veți spune, scumpe maestre — întrebă Bianchon pe Desplein cînd ieșiră din biserică — care este pricina acestei cucernicii? Pînă acum v-am surprins, tocmai pe dumneavoastră, de trei ori la liturghie! Îmi veți deslușî oare această taină și veți lămuri flagranta nepotrivire dintre părerile și purtarea dumneavoastră? În Dumnezeu nu credeți și la biserică totuși mergeți! Scumpe maestre, sînteți ținut să-mi răspundeți.

— Eu semăn cu mulți bisericoși ce par foarte evlavioși, fiind de fapt tot atît de atei ca și tine sau mine.

Și urmă o grindină de săgeți împotriva unor oameni politici, dintre care cel mai cunoscut ne dă în veacul nostru o ediție revăzută a Tartuffe-ului lui Molière. [22]

— Nu vă întreb toate acestea — zise Bianchon — vreau numai să știu de ce ați venit aici și ce anume v-a îndemnat să fundați liturghia asta?

— La urma urmei — spuse Desplein — mă aflu cu un picior în groapă, așa că-ți pot vorbi deschis despre începuturile vieții mele.

În clipa aceea — Bianchon și marele om de știință se găseau în strada Quatre-Vents, una dintre cele mai înspăimîntătoare ulițe ale Parisului, — Desplein arătă

spre al șaselea etaj al unui imobil dintre acelea care seamănă c-un obelisc; o poartă mijlocie dădea pe o alee la capătul căreia se afla o scară întortocheată, luminată doar de niște ferestre oarbe. Era o casă verzulie, la parterul căreia locuia un negustor de imobile; la fiecare cat al acestei locuințe părea că s-a aciuat o altă nefericire.

Ridicînd brațul cu o mișcare plină de vlagă, Desplein spuse lui Bianchon:

— Uite, acolo sus am locuit doi ani de zile!

— Știam asta; și d'Arthez [23] tot acolo a stat; de altfel, în tinerețea mea dintii, veneam aproape zilnic aici; noi poreclisem casa asta „Borcanul oamenilor mari"! Ei, și...?

— Liturghia pe care am ascultat-o adineauri este legată de o întîmplare din vremea cînd locuiam mansarda în care-mi spui c-a stat și d'Arthez: mansarda aceea, la geamul căreia atîrnă o frînghie de rufe deasupra glastrei cu flori... Începuturile mele au fost atît de afurisite, dragul meu Bianchon, încît pot să mă iau la întrecere cu oricine cînd e vorba de laurii suferințelor pariziene. Am răbdat de toate: și de foame, și de sete, și lipsa de bani, și lipsa de haine, de ghete, de rufe: am trăit cea mai lucie sărăcie. Ca să mă încălzesc, suflam în degetele-mi amorțite de frig, în acest „Borcan al oamenilor mari", pe care aș vrea să mergem să-l revedem împreună. Am lucrat o iarnă întreagă suflînd fum prin nări, în pîcla sudorii care ieșea din mine așa cum fumegă aburul cailor într-o zi de ger... Nu știu de unde poți avea atîta putere ca să înduri o viață ca asta. Singur, fără de sprijin, fără o para ca să-mi cumpăr cărți sau să-mi pot plăti cheltuielile cerute la facultate, — n-aveam nici un prieten; firea mea arțăgoasă, bănuitoare și mereu îngrijorată, nu mă ajuta la nimic. Țîfnos cum eram, nimeni nu voia să vadă în această atitudine strîmtorarea și truda unui om care, de la cea mai joasă treaptă socială, se zbătea să iasă la liman... Îți pot însă spune, — fiindcă în fața ta n-am nevoie să fac pe grozavul — c-aveam în mine acel noian de simțăminte bune și de sensibilitate vie, pe

care. totdeauna îl au cei în stare să se cațere pe piscuri, după ce îndelung s-au bălăcit prin smircurile mizeriei.

Nu puteam scoate nimic de la familia mea, afară doar de un peculiu neîndestulător pe care-l trimiteau de acasă. Pe vremea aceea, mîncam dimineața o pîinișă, vîndută mai ieftin de brutarul de pe strada Petit-Lion, fiindcă era rece, din ajun sau chiar veche de două zile; dumicam chifla-n lapte; micul dejun mă costa astfel numai doi bani. Prînzul îl luam doar din două în două zile, într-o pensiune unde costa șaisprezece bani. În acest fel nu cheltuiam decît nouă bani pe zi.

Știi tot atît de bine ca și mine ce grijuliu trebuie să fii în ce privește îmbrăcămintea și încălțămintea! N-aș putea spune dacă, mai tîrziu, trădarea vreunui confrate mi-a cășunat o mai mare mîhnire ca aceea pe care am resimțit-o, atît tu cît și eu, văzînd rînjetul căscat al unei ghete descusute sau auzind cum piriie subsuoara unui gheroc. Nu beam altceva decît apă și aveam cel mai mare respect față de cafenele. „Zoppi" îmi părea o țară a făgăduinței, unde doar Lucullus-ii[24] Cartierului Latin puteau pătrunde. Cîteodată mă întrebam: „Voi putea oare vreodată să beau și eu acolo o ceașcă de cafea cu lapte și să joc o partidă de domino?" În sfîrșit, îmi vărsam în studiile mele tot năduful pe care mi-l pricinuia sărăcia. Căutam să dobîndesc cunoștințe pozitive pentru a putea ajunge la o nemărginită valcare personală și a fi vrednic de locul pe care tindeam să-l cuceresc în ziua cînd voi fi ieșit din nimicnicia mea. Consumam mult mai mult gaz decît pîine; lampa care mă lumina în timpul acestor nopți înverșunate costa mai scump decît hrana. Trînta a fost lungă, dîrză, lipsită de orice mîngîiere. Nu trezeam în jurul meu nici o bunăvoință. Pentru a avea prieteni, nu trebuie oare să intri în legături cu tineri, să ai niscaiva gologani ca să poți chefui cu ei, să poți merge și tu cu ceilalți pe unde hălăduiesc studenții? Dar eu, — eu n-aveam de nici unele!!! Și la Paris nimeni nu-și poate închipui că *nimic* este chiar *nimic!* Cînd trebuia să-mi arăt mi-

zeria, simțeam în gîtlej acea contractare nervoasă ce face pe bolnavii noștri să creadă că au un nod care pornește din esofag spre laringe. Am întîlnit mai tîrziu feciori de bani gata, care n-au știut niciodată ce este lipsa, și care nu cunoșteau problema acestei reguli de trei: Un tînăr este față de crimă, în situația în care o monedă de cinci franci este față de X. Acești nătărăi sclivisiți te-ntreabă: „De ce faci datorii? pentru ce îți iei sarcini care te depășesc?"

Oamenii ăștia îmi aduc în minte de regina aceea care, aflînd că poporul duce lipsă de pîine, întrebă: „Dar de ce nu-și cumpără cozonac?" [25] Grozav aș vrea să-l văd pe unul dintre bogătașii ceia care se plîng că le cer prea scump pentru operație, — singur în Paris, fără o lețcaie, fără nici un prieten, fără trecere la nimeni și nevoit să muncească cu brațele pentru a putea trăi! Cum naiba s-ar descurca? Unde s-ar duce să-și astîmpere foamea? Dragă Bianchon, dacă m-ai văzut cîteodată cu o mutră acră și aspră, să știi că atunci, peste amintirea primelor mele amărăciuni, se adăuga și nesimțirea și egoismul despre care am avut nenumărate dovezi în înalta noastră societate; ori poate cugetam la toate zăgazurile pe care ura, invidia, pizma și birfelile lor le-au ridicat între mine și succesele mele. La Paris, cînd anumiți indivizi văd că ești gata să pui picioarele-n scări, încep atunci să te tragă de pulpanele hainei; alții îți slăbesc pe furiș chinga de la șea, ca să te dai de-a berbeleacul și să-ți frîngi gîtul; alții îți despotcovesc calul; alții îți șterpelesc cravașa; și cel mai puțin ticălos este cel pe care-l vezi că vine cu pistolul să tragă în tine, la doi pași. Tu, băiete, ai destul talent ca să-ți dai seama de lupta cumplită, necurmată, pe care pleava o dă împotriva omului superior. De se-ntîmplă să pierzi într-o seară douăzeci și cinci de napoleoni, a doua zi vei fi învinuit că ești un cartofor, și cei mai buni prieteni ai tăi vor zice c-ai pierdut în ajun douăzeci și cinci de mii de franci! De te doare capul, or să spună că nu ești cu mintea întreagă... Fii iute, și ei vor spune că nu ești sociabil. Dacă aduni în tine puteri uriașe pentru a înfrunta șleahta asta de

pigmei, — cei mai buni prieteni vor începe să strige că ai de gînd să acaparezi totul, că vrei să stăpînești, să terorizezi. În-sfîrșit, însușirile tale se vor preface-n cusururi, cusururile vor deveni vicii, iar virtuțile îți vor fi socotite drept crime. Dacă ai scăpat pe cineva — l-ai ucis; iar dacă bolnavul tău se face bine, toți vor zice că ți-ai asigurat prezentul pe socoteala viitorului; dacă n-ai murit încă — atunci neapărat ai să mori. Încearcă să te miști — și te-ai și prăvălit!

Fă vreo invenție, reclamă-ți drepturile — de îndată vei fi socotit un om care pune bețe-n roate, un viclean ce ține drumul tineretului. Astfel că, dragul meu, îți mărturisesc că dacă nu cred în Dumnezeu, apoi în oameni cred și mai puțin! Nu cunoști tu oare în mine pe un Desplein cu totul altul decît acela pe care toți îl ponegresc? Dar să nu mai scurmăm prin smîrcurile astea... Cum îți spuneam — locuiam în casa asta; trudeam din greu pentru a putea trece primul examen și-n buzunar n-aveam un chior! Știi — ajunsesem la o așa ananghie, încît îmi venea să spun: „...mă fac frate și cu dracul". Mai nutream o nădejde: așteptam să-mi trimită de acasă un cufăr cu rufărie, — dar al unor bătrîne mătuși care, n-avînd habar de ce e prin Paris, se gîndeau la lenjerie, închipuindu-și că, cu treizeci de franci pe lună, nepotul lor mănîncă limbi de canar! Cufărul sosi în timp ce eram la facultate; frahtul se ridica la patruzeci de franci; portarul (un cizmar neamț care locuia într-o chițimie) plătise acești bani și păstra zălog cufărul! M-am plimbat atunci pe străzile Fossés-Saint-Germain-des-Près și École-de-Médicine ca să pot găsi un tertip să scot cufărul fără să dau cei patruzeci de franci — bani pe care, firește, i-aș fi plătit după vînzarea rufăriei. Mintea mea strîmtă îmi spunea că n-am altă chemare decît pentru chirurgie. Dragul meu, sufletele gingașe, a căror putere se desfășoară în înaltele sfere, nu-s înzestrate cu acel spirit de intrigă, meșter în tot soiul de rodnice sforării; geniul lor este întîmplarea: ele nu caută, ci întîlnesc.

În sfîrșit, pe-nnoptat, mă întorceam acasă, tocmai cînd se înapoia și vecinul meu — un sacagiu pre nume

Bourgeat, de fel din Saint-Flour. Ne cunoșteam așa cum se știu doi locatari care-și au odăile la același etaj, care se aud unul pe altul sforăind, tușind, îmbrăcîndu-se, și care sfîrșesc prin a se deprinde unul cu celălalt. Vecinul îmi spuse că proprietarul (căruia îi rămăsesem dator chiria pe trei soroace) mă evacuase. Trebuia așadar să mă cărăbănesc chiar a doua zi. El de asemeni era dat afară din cauza mizeriei lui. Petrecui cea mai dureroasă noapte din viața mea. De unde să găsesc un hamal pentru a cără calabalîcul și bietele mele cărți? Cum o să-mi plătesc hamalul și portarul? Încotro s-apuc...? Printre lacrimi îmi puneam toate aceste întrebări fără de răspuns, întocmai cum nebunii îngînă mereu același refren. Apoi adormii... Mizeria își are somnul ei plin de vise frumoase. A doua zi dimineața, tocmai cînd îmi mîncam blidul cu pîine fărîmată-n lapte, Bourgeat intră și îmi spune în dialectul lui auverniat: „Domnule student, eu-s un om sărman — copil găsit la bolnița din Saint-Flour: făr'de tată, făr'de mamă; n-am fost în stare să mă-nsor. Nici matale nu ești mai procopsit ca mine nici în ce privește părinții, nici cu gologanii... Uite ce-i: am tocmit jos o tărăboanță cu doi bani ora. Cred că toate bulendrele noastre încap în ea; dacă vrei, om căta și-om găsi amîndoi un culcuș, de vreme ce ne-au alungat d-aici... La urma urmei, nici aici nu-i raiul pe pămînt!

— Știu bine, bunul meu Bourgeat, zisei eu acestui om de treabă. Dar iată, sînt într-o mare încurcătură: am jos un cufăr cu niște albituri ce valorează o sută de scuzi, bani cu care mi-aș putea plăti proprietarul, plus ceea ce datorez portarului; însă eu n-am nici cinci franci în buzunar!

— Eh! las' c-am eu cîțiva pitaci, îmi răspunse vesel Bourgeat, arătîndu-mi o veche pungă de piele slinoasă. Păstrează-ți rufăria".

Bourgeat plăti cele trei cîștiuri ale chiriei mele, o plăti și pe a lui, plus datoria la portar. Apoi puse mobila și rufăria în cotigă și o tîri pe străzi, oprindu-se în dreptul fiecărei case unde vedea atîrnate bilete de închiriat. Eu intram înăuntru să văd dacă ne învoim.

La prînz încă mai rătăceam fără căpătîi prin Cartierul Latin. Marea piedică era prețul. Bourgeat îmi propuse să prînzim la o circiumă la intrarea căreia lăsarăm tărăboanța. Spre seară, descoperii în curtea Rohan — în pasajul Comerțului — într-o mansardă, două odăi despărțite printr-o scară. Ne venea cîte șaizeci de franci chiria pe an. Și iată-ne instalați, eu și umilul meu prieten. Cinarăm împreună. Bourgeat, care cîștiga cam la doi franci și jumătate pe zi, avea economii de aproape o sută de scuzi și era pe cale să-și poată împlini visul de a cumpăra un cal și o saca.

El știu însă să mă descoase cu o iscusință și o bunătate încîntătoare care — astăzi chiar — îmi înmoaie inima; și, aflînd de starea în care mă găseam, renunță pentru un timp la ambiția vieții lui. Douăzeci și doi de ani Bourgeat fusese negustor ambulant. Și el — pentru viitorul meu — își jertfi cei o sută de scuzi agonisiți.

Aici Desplein strînse cu putere brațul lui Bianchon.

— Mi-a dat toți banii ce-mi trebuiau pentru examene! Acest om, prietene, a înțeles că aveam în viață o menire, că nevoile inteligenței mele treceau înaintea nevoilor lui. Se îngriji de mine, mă numi puiul lui, mă împrumută ca să-mi pot cumpăra cărți; venea uneori, încetișor, să mă vadă cum lucrez; în sfîrșit, ca o mamă, luă măsuri de prevedere pentru ca, în locul hranei neîndestulătoare și rele la care eram osîndit, să am o mîncare substanțială și îndestulătoare.

Bourgeat era un bărbat la vreo patruzeci de ani, cu înfățișarea de tîrgoveț medieval: fruntea rotundă, capul pe care un pictor ar fi ptut să-l ia drept model pentru bustul lui Licurg.[26] Sărmanul! Sufletul lui aproape că-și revărsa preaplinul dragostei ce ar fi voit s-o împărtășească. Nu fusese niciodată iubit de nimeni, afară doar de un cățeluș mort nu de mult, și despre care îmi tot vorbea, întrebîndu-mă dacă biserica ar îngădui să înalțe o liturghie pentru odihna sufletului lui. După cum povestea el, cățelușul se purtase ca un adevărat creștin; timp de doisprezece ani îl însoțise la biserică, fără să latre niciodată, ascul-

tînd orga fără să mîrîie ; sta ghemuit jos, într-o atitudine care lăsa să se înțeleagă că se ruga alături de el. Acest om revărsa asupra mea preaplinul inimii sale ; mă privea ca pe o ființă singuratică și bolnavă ; deveni pentru mine cea mai grijulie dintre mame, cel mai delicat dintre binefăcători ; într-un cuvînt, idealul virtuții întruchipate în fapte. Cînd îl întîlneam pe stradă, îmi arunca o privire cu înțeles, plină de o nespusă noblețe ; se făcea atunci că merge ca și cînd n-ar fi purtat nici o povară și părea fericit să mă vadă sănătos și bine îmbrăcat. Avea pentru mine devotamentul omului din popor, iubirea unei grizete,[27] ridicată însă la cel mai înalt grad. El îmi făcea cumpărăturile, mă deștepta noaptea la ce ceas voiam, îmi curăța lampa, freca podeaua, era tot atît de bun servitor ca și tată, și curat ca o jupîneasă englezoaică. Bourgeat gospodărea casa. Ca Filopemen,[28] tăia lemnele și toate faptele sale erau pătrunse de simplicitatea cu care le săvîrșea și în care își păstra totuși demnitatea ; părea a înțelege că scopul înnobilează orice acțiune. Cînd am părăsit pe acest om atît de cumsecade spre a intra intern la Hôtel-Dieu, Bourgeat a resimțit nu știu ce durere mocnită, gîndindu-se că nu vom mai locui împreună ; dar se bucura că va putea aduna banii ce-mi trebuiau pentru cheltuielile legate de tipărirea tezei mele de doctorat ; mă puse să-i făgăduiesc că voi veni să-l văd în zilele cînd voi fi liber. Bourgeat era mîndru de mine. Mă iubea și pentru mine și pentru el. Dacă ai să te uiți în teza mea de doctorat, ai să vezi că lui îi este închinată. În ultimul an, ca intern, cîștigasem destul ca să pot înapoia acestui vrednic auverniat tot ceea ce îi datoram ; îi cumpărai atunci un cal și o saca. Văzînd că rup din banii mei, se mînie foc ; era totuși încîntat să-și vadă visul cu ochii ; rîdea și mă certa ; își privea sacaua, calul, își-și ștergea o lacrimă, spunîndu-mi : „Rău, rău ai făcut ! Ah, ce mai saca frumoasă ! Zău că n-ai făcut bine... Calu-i vînjos ca un auverniat."

N-am văzut ceva mai emoționant decît scena asta. Apoi Bourgeat ținu cu tot dinadinsul să-mi cumpere trusa aceea cu instrumente de argint pe care o vezi la

mine-n cabinet și la care, din tot ce am, țin cel mai mult!.. Deși. îmbătat de primele succese, n-a scăpat niciodată cel mai mic cuvînt sau cel mai mic gest care să însemne: „omul ăsta îmi datorește totul mie". Și, fără el, crede-mă, m-ar fi mîncat sărăcia. Sărmanul om se jertfise pentru mine. Nu mînca decît pîine cu usturoi, pentru ca să am eu cafeaua atît de trebuincioasă veghelor mele. Într-o zi a căzut bolnav. Cum bine îți închipui, am vegheat nopți întregi la căpătîiul lui și prima oară l-am scăpat cu viață; dar după doi ani iar s-a îmbolnăvit și, în ciuda îngrijirilor mele stăruitoare, în ciuda strădaniilor științei, s-a prăpădit... Nici un rege n-a fost îngrijit ca el. Da, Bianchon, pentru a-l smulge din ghearele morții, am încercat imposibilul. Voiam cu orice preț să-l fac să mai trăiască, ca să-și vadă opera. ca să-i împlinesc dorințele, ca să împlinesc singura recunoștință care mi-ar fi umplut sufletul, ca să sting un foc care și astăzi mă mistuie!

— Bourgeat — reluă după o pauză Desplein, care era foarte emoționat — acest al doilea al meu tată, a murit în brațele mele, lăsîndu-mi tot ceea ce avea printr-un testament întocmit în fața unui notar; actul purta data anului cînd hotărîsem să locuim împreună în curtea Rohan. Omul acesta avea o evlavie de cărvunar. Îndrăgea pe Sfînta Fecioară așa cum altul și-ar fi îndrăgit nevasta Catolic înfocat, niciodată nu-mi pomenise vreun cuvînt despre necredința mea. Dîndu-mi seama că se prăpădește, mă rugă să nu precupețesc nimic pentru ca să poată primi toată asistența Bisericii. Atunci am hotărît să dau să se spuie zilnic cîte o liturghie pentru sufletul lui. Deseori, în timpul nopții, îmi mărturisea temerile sale cu privire la viitor, îi era teamă că n-a dus o viață destul de cucernică. Sărmanul! Trudea de dimineața pînă seara. Apoi pentru cine oare să fie raiul, — dacă o fi unul...? A primit ultima cuminecătură ca un adevărat sfînt; moartea sa a fost la înălțimea vieții. În urma năsăliei, în afară de mine, nu a mai mers nimeni. După ce îngropai pe singurul meu binefăcător, căutai să-mi îndeplinesc îndatoririle față de el. Am constatat că nu

are nici familie, nici prieteni, nici soție, nici copii. Dar omul credea! Avea evlavie; nu era în căderea mea s-o discut. Îmi vorbise cu sfială despre liturghiile ce se spun pentru odihna celor răposați; n-ar fi vrut să-mi impună aceasta, gîndindu-se ce ar fi însemnat să-mi ceară în felul acesta o răsplată pentru toate binefacerile lui. Îndată ce am putut, am dat să i se facă la Saint-Sulpice patru parastase pe an. Cum singurul lucru pe care-l mai pot face pentru Bourgeat este împlinirea cucernicelor sale voințe, în ziua cînd se oficiază această liturghie, la începutul fiecărui anotimp, mă duc și eu și spun, în numele lui, rugăciunile cuvenite. Le rostesc cu buna-credință a celui care se îndoiește:

„Doamne, dacă există un loc în care tu așezi după moarte pe cei ce au fost desăvîrșiți, amintește-ți de bunul Bourgeat; iar dacă el are ceva de pătimit, trimite-mi mie suferințele lui, pentru ca să poată el intra mai repede în locul care se numește rai". Iată, dragul meu, tot ce poate să-și îngăduie un om cu părerile mele. Dumnezeu, care trebuie să fie un băiat bun, nu cred că s-ar putea supăra pe mine... Ți-o jur, mi-aș da toată averea pentru ca această credință a lui Bourgeat să poată intra în tărtăcuța asta.

Bianchon, care l-a îngrijit pe Desplein în ultima lui boală, nu îndrăznește să mărturisească astăzi că vestitul chirurg a murit ateu. Credincioșii nu vor fi oare bucuroși la gîndul că smeritul auverniat va fi venit să-i deschidă poarta Cerului, așa cum îi deschisese cîndva poarta templului pămîntesc, pe frontonul căruia se citește:

„Oamenilor mari — Patria recunoscătoare". [29]

Paris, ianuarie 1835